

Psychological Security of the Family Amidst the Threat of War: A Quranic Verse-Based Analysis and Behavioral Modeling Based on Women of the Prophetic and Alawite Eras

Reza Safari

PhD graduate in the History of Islam, Shiraz University
safari1391@gmail.com

Abstract

This study aims to extract and synthesize the theoretical foundations of psychological security from the Holy Quran and practical behavioral patterns from the lives of women in the early Islamic era, in order to present an Islamic model for family resilience against the threats of war. Methodology: The research employed a qualitative approach using "thematic analysis." Theoretical data were derived through the "thematic interpretation" of Quranic verses concerning war, anxiety, and tranquility. Historical data were examined via "narrative analysis" of women's behaviors as recorded in primary historical sources (such as *Al-Sirah al-Nabawiyah* and *Bihar al-Anwar*). Finally, these two datasets were integrated into a unified model. Findings: The findings were obtained at two levels: 1. Quranic foundations across five main themes: "attaining tranquility through remembrance (Dhikr)"; "the psychological function of reliance on God (Tawakkul)"; "patience as an active strategy"; "redefining the concept of fear"; and "deriving meaning through divine promises." 2. Behavioral patterns of women across four key roles: "active supporter and healer"; "guardian and promoter of the discourse of truth"; "manager of economic and educational affairs"; and "rational advisor." Synthesizing these findings led to the design of a "faith- and action-based family resilience model."

Keywords: Psychological security, family resilience, wartime crisis management, conduct of Muslim women, Islamic psychology.

الأمن النفسي للأسرة في ظل تهديد الحرب: تحليلٌ مستندٌ إلى الآيات القرآنية ونمذجة سلوكية استناداً إلى نساء العصرين النبوي والعلوي

رضا صفري

حاصل على الدكتوراه في تاريخ الإسلام، جامعة شيراز

safari1391@gmail.com)

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى استخلاص وتأسيس النظرية للأمن النفسي من القرآن الكريم، وتحديد الأنماط السلوكية العملية من حياة النساء في صدر الإسلام، وذلك لتقديم نموذج إسلامي لمرونة الأسرة في مواجهة تهديدات الحرب. المنهجية: اعتمد البحث المنهج النوعي مستخدماً أسلوب "التحليل الموضوعي"؛ حيث استُمدت البيانات النظرية من خلال "التفسير الموضوعي" للآيات القرآنية المتعلقة بالحرب والقلق والسكينة، بينما جرى فحص البيانات التاريخية عبر "التحليل السردى" لسلوكيات النساء كما وردت في المصادر التاريخية الأولية (مثل "السيرة النبوية" و"بحار الأنوار"). وأخيراً، تم دمج هاتين المجموعتين من البيانات في نموذج موحد. النتائج: تم التوصل إلى النتائج على مستويين: ١. الأسس القرآنية التي تتوزع على خمسة محاور رئيسية: "تحقيق السكينة من خلال الذكر"، و"الوظيفة النفسية للتوكل على الله"، و"الصبر كاستراتيجية فاعلة"، و"إعادة تعريف مفهوم الخوف"، و"استمداد المعنى من الوعود الإلهية". ٢. الأنماط السلوكية للنساء عبر أربعة أدوار محورية: "الداعمة والمعالجة الفاعلة"، و"حارسة خطاب الحق والمروجة له"، و"مديرة الشؤون الاقتصادية والتعليمية"، و"المستشارة العقلانية". وقد أدى تضافر هذه النتائج إلى تصميم "نموذج للمرونة الأسرية يركز على الإيمان والعمل".

الكلمات المفتاحية: الأمن النفسي، المرونة الأسرية، إدارة الأزمات في زمن الحرب، سلوك المرأة المسلمة، علم النفس الإسلامي.

امنیت روانی خانواده در شرایط تهدید جنگ: تحلیل آیه محور قرآن کریم و الگویابی رفتاری از زنان عصر نبوی و علوی

رضا صفری

دانش آموخته دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه شیراز

safari1391@gmail.com

چکیده

هدف این پژوهش با هدف استخراج و تلفیق مبانی نظری امنیت روانی از قرآن کریم و الگوهای عملی رفتاری از سیره زنان صدر اسلام، به منظور ارائه مدلی اسلامی برای تاب آوری خانواده در برابر تهدیدات جنگ انجام شده است. روش: پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش «تحلیل مضمون» انجام شد. داده‌های نظری با «تفسیر موضوعی» آیات مرتبط با جنگ، اضطراب و آرامش در قرآن کریم استخراج گردید. داده‌های تاریخی نیز از طریق «تحلیل روایت» رفتار زنان در منابع دست اول تاریخی (السيرة النبویه و بحارالانوار) واکاوی گردید. سپس این دو مجموعه داده در قالب یک مدل یک پارچه تلفیق شد. یافته‌ها: یافته‌ها در دو سطح به دست آمد: ۱. مبانی قرآنی در پنج مضمون اصلی: «تأمین طمأنینه از طریق ذکر»، «کارکرد روان شناختی توکل»، «صبر به مثابه استراتژی فعال»، «بازتعریف مفهوم ترس»، «معنا بخشی از طریق وعده‌های الهی». ۲. الگوهای رفتاری زنان در چهار نقش کلیدی: «پشتیبان و درمانگر فعال»، «حافظ و مبلغ گفتمان حق»، «مدیر اقتصادی و تربیتی»، «مشاور عقلانی». تلفیق این یافته‌ها منجر به طراحی «مدل تاب آوری خانواده مبتنی بر ایمان و کنش» گردید. کلیدواژگان: امنیت روانی، تاب آوری خانواده، مدیریت بحران جنگ، سیره زنان مسلمان، روان شناسی اسلامی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، سنگ بنای هویت فردی و اجتماعی انسان‌ها و بستر اصلی رشد، بالندگی و تعالی نسلی محسوب می‌شود؛ از این رو سلامت، پویایی و استحکام آن مستقیماً بر سلامت و ثبات کل جامعه تأثیرگذار است. در میان ابعاد گوناگون سلامت خانواده، «امنیت روانی» جایگاهی کلیدی دارد؛ به گونه‌ای که فقدان آن می‌تواند زمینه‌ساز انواع اختلال‌های روحی، رفتاری و چالش‌های خانوادگی و اجتماعی شود. امنیت روانی خانواده به معنای ایجاد فضایی سرشار از آرامش، اطمینان، پذیرش، احترام متقابل و حمایت عاطفی است که اعضای خانواده به‌ویژه کودکان، احساس امنیت و تعلق خاطر کرده، بتوانند هویت خود را گسترش دهند. در دنیای امروز، خانواده‌ها بیش از هر زمان دیگری در معرض تهدیدات متنوع بیرونی قرار دارند. یکی از مخرب‌ترین و اضطراب‌آورترین این تهدیدات، «جنگ» است. جنگ نه تنها خرابی‌های مادی و تلفات جانی به بار می‌آورد، بلکه عمیق‌ترین و ماندگارترین آسیب‌های روانی را برپیکره فرد، خانواده و جامعه وارد می‌کند. دلهره ناشی از احتمال وقوع جنگ، ترس از دست دادن عزیزان، تجربه مستقیم خشونت و ویرانی، آوارگی و محرومیت‌های ناشی از آن، همگی عواملی هستند که امنیت روانی اعضای خانواده را به شدت متزلزل می‌کنند. در این میان زنان به عنوان محور عاطفی خانواده و مدیر اصلی کانون خانه، نقشی حیاتی در حفظ تعادل روانی و تاب‌آوری خانواده در چنین شرایط بحرانی ایفا می‌کنند. توانمندی یا ناتوانی آنان در مدیریت استرس، حفظ آرامش و انتقال حس امنیت به سایر اعضای خانواده، تعیین‌کننده میزان آسیب‌پذیری یا استحکام خانواده در برابر

امواج ویرانگر جنگ خواهد بود.

تمدن اسلامی با پشتوانه و حیانی قرآن کریم و سیره عملی پیامبر ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام همواره در پی تبیین راهکارهایی برای مواجهه با سختی‌ها و بحران‌ها بوده و در این میان به جایگاه خانواده و نقش زنان توجه ویژه‌ای داشته است. آیات فراوانی در قرآن کریم به موضوع صبر، استقامت، توکل و حمایت از خانواده در شرایط دشوار اشاره دارند و سیره زنان تاریخ اسلام مملو از الگوهای عملی و الهام‌بخش در مواجهه با تهدیدها و بلاهاست. با این حال پژوهش‌های نظام‌مند اندکی به تلفیق این دو منبع (نص و تاریخ) برای پاسخ به مسئله «امنیت روانی خانواده در جنگ» پرداخته‌اند. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که «مبانی نظری استخراج‌شده از قرآن کریم و الگوهای رفتاری زنان در تاریخ صدر اسلام چگونه می‌تواند چارچوبی برای تأمین و ارتقای امنیت روانی خانواده در شرایط تهدید جنگ فراهم آورد؟».

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه روان‌شناسی و جنگ: حجم گسترده‌ای از تحقیقات به «اختلال استرس پس از سانحه» (PTSD) در سربازان و غیرنظامیان پرداخته‌اند (Karam et al, 2014). تحقیقات جدیدتر بر «تاب‌آوری خانواده» به عنوان یک واحد متمرکز شده‌اند (Patterson, 2002)؛ اما جایگاه جهان‌بینی دینی در این مدل‌ها عموماً کم‌رنگ است.

در حوزه مطالعات اسلامی: تحقیقاتی با موضوع «جنگ در قرآن» - مثل پژوهش‌های آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه - یا «نقش زنان در جنگ‌های صدر اسلام» - مانند آثار بنت الشاطی - انجام شده است. اما تمرکز این آثار عمدتاً

تاریخی یا فقهی بوده و پیوند مستقیم و نظام‌مند آن با روان‌شناسی خانواده در بحران کمتر برقرار شده است.

خلا پژوهشی: بنابراین خلا اصلی، پژوهشی بینارشته‌ای است که با روشی نظام‌مند، داده‌های قرآنی و تاریخی اسلام را در چارچوبی روان‌شناختی-خانوادگی تلفیق کند. این پژوهش دقیقاً در پی پرکردن این خلا است.

۳. مبانی نظری پژوهش

چارچوب نظری این پژوهش، تلفیقی از سه رهیافت است: الف) روان‌شناسی مثبت‌نگر و تاب‌آوری: با تأکید بر کارکرد «منابع درونی و بیرونی» که به خانواده کمک می‌کند تا در برابر بحران‌ها نه تنها مقاومت کند، بلکه رشد یابد (Masten, 2018).

ب) تفسیر موضوعی قرآن: به عنوان روشی برای استخراج نظام‌مند مفاهیم روان‌شناختی-اخلاقی از پراکندگی آیات مرتبط با یک موضوع (حجتی، ۱۳۷۸). ج) نظریه نقش‌های اجتماعی: برای تحلیل کنش‌های زنان در تاریخ اسلام نه به عنوان رویدادهای منفرد بلکه به عنوان الگوهایی برای ایفای «نقش‌های اجتماعی» در شرایط بحران (Turner, 2001).

۴. روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و با روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) بر اساس رویکرد براون و کلارک (۲۰۰۶) انجام شده است. جامعه آماری: ۱) تمامی آیات قرآن کریم که به طور مستقیم-مانند آیات جهاد- یا غیرمستقیم-آیات مربوط به اضطراب، آرامش و صبر- به فضای تهدید و بحران مرتبط می‌شوند. ۲)

تمامی روایات و گزارش‌های تاریخی معتبر مربوط به رفتار زنان مسلمان در جنگ‌های زمان پیامبر ﷺ - مانند احد و خندق - و واقعه کربلا. ابزار گردآوری: فیش برداری کتابخانه‌ای از منابع دست اول (قرآن، تفاسیر معتبر، کتب تاریخی و روایی).

روش تحلیل: پس از گردآوری داده‌ها، کدهای اولیه از آیات و روایات استخراج شد. این کدها در مراحل بعدی در قالب «مضامین» سازمان‌دهی و درنهایت در یک مدل یک پارچه ارائه گردید.

۵. یافته‌های پژوهش

الف) مضامین قرآنی امنیت روانی در بحران جنگ

از تحلیل موضوعی آیات، پنج مضمون اصلی استخراج شد:

(۱) ذکر خدا به عنوان مکانیزم ایجاد طمأنینه: آیه «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸) به صراحت یک رابطه علی بین ذکر و آرامش قلبی برقرار می‌کند. این ذکر، در شرایط جنگ، از حالت فردی خارج شده و به یک «منبع جمعی آرامش بخش» برای خانواده تبدیل می‌شود.

(۲) توکل: انتقال مرکز کنترل از بیرون به درون: دستور «وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا» (مائده: ۲۳) در سیاق مواجهه با دشمن نشان می‌دهد توکل یک «بازسازی شناختی» است. فرد نتیجه کار را از کنترل عوامل بیرونی (قدرت دشمن) خارج کرده و به اراده الهی واگذار می‌کند. این امر بار اضطراب را به شدت کاهش می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۳۲۳).

(۳) صبر به مثابه فرایند فعال مدیریت روانی: قرآن صبر را در آیات جنگ - مانند آل عمران: ۲۰۰ - نه یک حالت انفعالی بلکه یک فرایند فعال و سه بعدی

معرفی می‌کند: «اصبروا» (شکیبایی فردی)، «صابروا» (پایداری جمعی در برابر دشمن)، «رابطوا» (مرزبانی و آمادگی مستمر). این سه گانه، چارچوب کاملی برای مدیریت روانی خانواده از سطح فردی تا اجتماعی ارائه می‌دهد.

۴) بازتعریف ترس: از دشمن به خداوند: آیه «فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا» (آل عمران: ۱۷۵) یک جابه‌جایی پارادایمیک ایجاد می‌کند. ترس مخرب -از دشمن- نفی و به «خوف» سازنده از خدا تبدیل می‌شود. این خوف منبع احتیاط، تدبیر و اطاعت است نه فلج‌کنندگی.

۵) معنا بخشی از طریق وعده‌های الهی: آیاتی مانند «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (حجر: ۹) یا وعده نصرت و پاداش اخروی (توبه: ۱۱۱)، به شرایط سخت جنگ «معنا» می‌بخشد. خانواده مؤمن، جنگ را نه یک فاجعه محض بلکه یک «صحنه آزمایش» و «میدان کسب فضیلت» می‌بیند. این نگاه، تحمل‌پذیری بحران را به شدت افزایش می‌دهد (فرانکل، ۱۹۴۶).

ب) الگوهای رفتاری زنان: از سیره تا نقش‌آفرینی

تحلیل روایات تاریخی چهارالگوی نقش‌آفرینی را نشان داد:

۱) نقش پشتیبانی و درمان‌گری فعال: نسیم بنت کعب (ام‌عمار) در غزوه احد، با دفاع فیزیکی از پیامبر ﷺ و مداوای مجروحان، این نقش را تجسم بخشید (ابن هشام، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۲۱-۱۲۳). این کنش، هم «مشارکت زن» را از حاشیه به متن دفاع می‌آورد و هم با عمل درمان‌گری، اضطراب مجروحان و خانواده‌های آنان را کاهش می‌دهد.

۲) نقش حفاظت و تبلیغ گفتمان حق: حضرت زینب رضی الله عنها پس از کربلا با خطبه‌های خود در کوفه و شام، از تحریف روایت واقعه جلوگیری کرد. او در

شرایط اسارت، کانون ثبات عاطفی برای کودکان و زنان اسیر بود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۵، ص ۱۳۳). این نقش نشان می‌دهد امنیت روانی، تنها به معنای نبود تهدید فیزیکی نیست، بلکه به معنای «حفظ معنای جمعی» و «انسجام روایی» خانواده و جامعه نیز هست.

۳) نقش مدیریت اقتصادی و تربیتی: سیره همسران شهدا - مانند همسران شهدای احد و کربلا - نشان می‌دهد آنان با پذیرش مسئولیت معیشت و تربیت فرزندان، مانع از فروپاشی اقتصادی و فرهنگی خانواده پس از فقدان سرپرست شدند. این نقش، ستون فقرات «تاب‌آوری درازمدت» خانواده است.

۴) نقش مشاوره عقلانی و تعدیل هیجانات: تأکید روایات بر مشورت با زنان (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۵۴) در شرایط بحران جنگ اهمیت دوچندان می‌یابد. زن می‌تواند با عقلانیت و دوری از هیجان‌زدگی، از تصمیمات مخاطره‌آمیز خانواده - مانند تخلیه بی‌برنامه محل سکونت - جلوگیری کند.

۶. بحث و ارائه مدل نهایی

از ترکیب مبانی قرآنی و الگوهای تاریخی می‌توان یک مدل کاربردی استخراج کرد:

سطح اعتقادی: خانواده بر پایه «ذکر خدا»، «توکل» و «نگاه اخروی» به حوادث، بازتعریف می‌شود. منبع امنیت از عوامل مادی به خداوند منتقل می‌گردد.

سطح ارتباطی: فضای خانواده با «صبر» فعال و «امید» به نصرت الهی، به جای ترس و یأس، مدیریت می‌شود. گفت‌وگوهای خانوادگی حول مضامین قرآنی و الگوهای تاریخی شکل می‌گیرد.

سطح کنشی: زنان و مردان، هریک در جایگاه خود، نقش‌های فعالی

می‌پذیرند. مرد در صورت لازم برای دفاع آماده می‌شود و زن با الگوگیری از زنان صدر اسلام، نقش «مدیر بحران داخلی»، «پشتیبان عاطفی و اطلاعاتی» و «حافظ اقتصاد و تربیت» را ایفا می‌کند. این تقسیم کار مبتنی بر توانمندی‌ها، نه جنسیت‌های کلیشه‌ای، باعث افزایش کارآمدی و احساس کارآمدی در خانواده می‌شود.

سطح اجتماعی: خانواده‌های دارای امنیت روانی می‌توانند به عنوان سلول‌های تاب‌آور، شبکه‌های اجتماعی حمایتی تشکیل دهند - مانند کمک به خانواده شهدا و ایثارگران - و امنیت روانی را به کل جامعه تسری دهند.

نتیجه‌گیری

تهدید جنگ اگرچه یک بحران خارجی شدید است، می‌تواند با تکیه بر منابع غنی اسلامی، به فرصتی برای تعمیق ایمان، انسجام خانواده و بروز ظرفیت‌های قهرمانانه تبدیل شود. قرآن با ارائه مبانی نظری مانند طمأنینه، توکل و صبر، زیرساخت روانی لازم را می‌سازد. زنان تاریخ اسلام نیز با رفتارهای عینی خود - از پشتیبانی و درمان‌گری تا مدیریت بحران و حفظ پیام - الگوهای ملموس ارائه داده‌اند که نشان می‌دهد امنیت روانی محصول انفعال و ترس نیست، بلکه محصول «فعالیت مسئولانه»، «ایمان نهاده شده» و «امید متکی به وعده‌های الهی» است. خانواده معاصر مسلمان می‌تواند با بازخوانی این آیات و سیره‌ها خود را در برابر طوفان‌های روانی ناشی از تهدیدات خارجی، واکسینه و تاب‌آور کند.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم.

۱. ابن هشام، عبدالملک (بی تا). السیره النبویه. ج ۱-۴، تحقیق مصطفی السقا، ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شلبی، قاهره: مکتبه محمد علی صبیح.
۲. حجتی، سید محمد باقر (۱۳۷۸). پژوهشی در تاریخ قرآن کریم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۳. شرف الدین، عبدالحسین (۱۳۸۰). المرأة فی الإسلام. ترجمه محمد حسین رحیمیان، قم: انتشارات انصاریان.
۴. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۳). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۱-۲۰، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
۵. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ج ۱-۱۰، ترجمه و تحقیق گروهی از مترجمان، تهران: انتشارات فراهانی.
۶. قریشی، علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. ج ۱-۷، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۷. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار^(ع). ج ۱-۱۱۰، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۸. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. ج ۱-۲۷، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۹. نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. ج ۱-۱۸، قم: مؤسسه آل البيت^(علیهم السلام) لإحياء التراث.

10. Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. Qualitative Research in Psychology
11. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press. (Original work published 1946)
12. Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... & Ursano, R. J. (2007). *Five essential elements of immediate and mid term mass trauma intervention: Empirical evidence*. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes
13. Karam, E. G., Friedman, M. J., Hill, E. D., Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Petukhova, M., ... & Koenen, K. C. (2014). *Cumulative traumas and risk thresholds*.
14. Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. Journal of Family Theory & Review.
15. Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349–360. <https://doi.org/10.1111/j.3737.2002.00349-1741.X>
16. Turner, R. H. (2001). Role theory. In J. H. Turner (Ed.), *Handbook of sociological theory*, Springer.
17. Walsh, F. (2016). *Strengthening family resilience*. 3rd ed., Guilford Press